

УДК

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ М. ЛЬВОВА ЗА ДАНИМИ ПЕРЕПИСУ 1931 р.

Олег ДУДЯК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра давньої історії України та архівознавства

У статті розглядається соціальна структура населення м. Львова у першій половині 1930-х рр., опираючись на дані польського перепису 1931 р. Встановлюються співвідношення між основними соціальними групами міського населення, їхня внутрішня структура зайнятості, порівнюються основні параметри соціальної структури міського населення з такими ж параметрами в межах всього західноукраїнського регіону, який перебував в складі міжвоєнної Польської держави.

Ключові слова: Львів, соціальна структура, структура зайнятості, перепис 1931 р.

Проблеми соціального розвитку м. Львова у міжвоєнний період неодноразово піднімалися в працях українських та польських дослідників. Соціально – економічне становище львівського робітництва у Польській державі досліджували П. Челак, І. Васюта, Б. Дудикевич¹, зміни у чисельності, етнічному складі та структурі зайнятості населення Львова впродовж 1920-х – 1930-х рр. вивчали С. Пазира, С. Макарчук, А. Бонусяк та інші дослідники². Попри те стан і зміни соціальної структури населення міста у вказаний період потребують подальшого вивчення, оскільки досі відсутні комплексні дослідження цієї проблеми.

У цій статті зроблено спробу на підставі матеріалів перепису 1931 р. відтворити соціальну структуру населення м. Львова у першій половині 1930-х рр. Перепис 1931 р. був і залишається найбільш повним джерелом соціально – економічної та статистичної інформації для дослідників суспільства міжвоєнної Польщі, зокрема і населення Львова у вказаний період, тому його покладено в основу цієї розвідки.

Перепис 1931 р. зафіксував відношення облікованого населення до засобів виробництва та характер виконуваної ним праці (розумова, фізична), а також ставлення власників засобів виробництва до використання найманої робочої сили (використовували чи не використовували). Ці зафіксовані характеристики населення дають нам можливість окрім традиційних для міжвоєнних польських переписів соціальних категорій як власники, розумові працівники, робітники та особи з невизначеним суспільним становищем виділити серед львівських міщан такі соціальні групи як буржуазія, дрібноміщанство, землевласники.

Одним із суперечливих моментів методологічних засад перепису 1931 р. є встановлення загальної чисельності самодіяльного населення як для всієї Польської держави, так і окремих воєводств, населених пунктів, зокрема м. Львова. Через недостатню інформативність переписного матеріалу, який надходив у розпорядження працівників Головного Статистичного Управління Польщі (ГУС), їм не вдалося розмежувати у рільничих господарствах самодіяльне населення від несамодіяльного, тому в переписі 1931 р. по воєводствах, та в цілому по державі, містяться дані про самодіяльне населення поза рільництвом, натомість відсутні такі дані у рубриці рільництво³. Проте у матеріалах перепису 1931 р. подається чисельність власників господарств, яких ми можемо прийняти за самодіяльних у рільництві. Звичайно, такий підхід не дозволяє охопити всіх самодіяльних у селянських господарствах, зокрема він не передбачає фіксації членів родини, котрі допомагають, але він дає змогу отримати конкретні дані і відтворити соціальну структуру самодіяльного населення м. Львова, оскільки у рільництві була зайнята лише незначна його частина.

Відповідно до зафіксованих у переписі критеріїв ми поділяємо населення міста Львова на такі чотири соціальні групи: **власники засобів виробництва** (за термінологією польських статистиків – самостійні), **розумові працівники** (інтелігенція), **робітники** та **особи з невизначеним суспільним статусом**. (див. табл. 1).

Аналіз даних таблиці 1 показує, що найменші працівники в соціальній структурі населення м. Львова склали майже 62% (самодіяльні – майже 68%), з них найчисельнішими були робітники, зайняті на промислових підприємствах, а також ремісничих майстернях та інших установах. Власники засобів виробництва склали близько чверті (самодіяльні – п'яту частину) населення м. Львова на початку 1930-х рр. Доволі значний відсоток міського населення становили особи, суспільне становище яких через неправильне заповнення або інші вади переписних анкет неможливо було встановити і вони потрапили в рубрику “особи з невідомим суспільним становищем.”

Порівнюючи соціальну структуру населення м. Львова у вказаний період з соціальною структурою всього населення Західної України, де 76,7% склали власники засобів виробництва, розумові працівники – 3,5%, робітники – 17,1%⁴ приходимо до висновку, що процеси соціальної модернізації у місті відбувалися значно швидше, ніж у всьому регіоні. Цьому сприяло те, що у міжвоєнний період м. Львів було найбільшим промисловим, освітньо – науковим та культурним центром західноукраїнського краю та третім за величиною та впливами містом Польської держави. Наявність у Львові вищих та середніх навчальних закладів, адміністративних установ, управлінських кадрів державних та приватних підприємств, керівних органів політичних та громадських організацій зумовила велику концентрацію у місті інтелігенції, що значно перевищувала середні показники у краї.

Із наведених у таблиці 1 соціальних груп найбільш строкатою і неоднорідною були власники засобів виробництва. У цю переписну категорію включено власників великих та середніх підприємств, ремісничих майстерень, землевласників. Детальніше про структуру зайнятості представників цієї категорії можна дізнатися з таблиці 2.

Структура зайнятості власників засобів виробництва м. Львова корінним чином відрізнялася від структури зайнятості власників у всьому західноукраїнському регіоні. У першому випадку понад 80% склали підприємці зайняті у промисловості та торгівлі, тоді як у другому – абсолютну більшість становили землевласники.

Таблиця 1. Соціальна структура населення м. Львова в категоріях перепису 1931 р.

Соціальні категорії	Самодіяльне населення з сім'ями		Лише самодіяльне	
	загальна кількість	%	загальна кількість	%
1) Власники	75 346	24,1	32 422	20,7
2) Розумові працівники	53 955	17,3	28 358	18,1
3) Робітництво	139 395	44,6	77 834	49,7
4) Особи з невідомим суспільним статусом	43 535	13,9	17 824	11,4
5) Разом	312 231	100	156 438	100

Примітка. Підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność ж. Stosunki zawodowe. Miasto Lwow. – Warszawa, 1937. – Z.58. – S. 96-97.

Таблиця 2. Структура зайнятості власників засобів виробництва у м. Львові за даними перепису 1931 рр.

Галузь	Самодіяльне населення з сім'ями		Лише самодіяльне	
	загальна кількість	%	загальна кількість	%
1. Сільське господарство	2892	3,8	1105	3,4
2. Промисловість	28943	38,4	12285	37,9
3. Торгівля	32055	42,5	13562	41,8
4. Комунікація	3135	4,2	1074	3,3
5. Інші галузі	8321	11,0	4396	13,6
6. Разом	75346	100	32422	100

Примітка. Підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność ж. Stosunki zawodowe. Miasto Lwow. – Warszawa, 1937. – Z.58. – S. 96-97.

Такі відмінності між зайнятістю власників у місті Львові та регіоні пояснюються відмінностями їхнього економічного розвитку. У місті швидше розвивалися промислові та торгові підприємства, сюди раніше проникали державні та приватні інвестиції, у той же час у провінції такий процес розвивався повільніше і вона й надалі залишалася здебільшого аграрним краєм.

Доволі висока зайнятість власників засобів виробництва була у рубриці “інші галузі”, куди увійшли такі сфери людської діяльності як державна служба, освіта, охорона здоров'я. Проте тут серед власників абсолютну більшість складала специфічна група розумових працівників – представники вільних професій⁵. До цієї категорії відносили працівників інтелектуальних фахів, котрі вели власну справу і отримували прибуток із своєї праці, а не з капіталу⁶. Такими були адвокати, лікарі, котрі мали власну практику, приватні вчителі і т.д. За формальними ознаками у переписі 1931 р. вони віднесені до власників засобів виробництва, хоча за рівнем освіти та родом діяльності їх потрібно включити до інтелігенції.

Методологічні засади перепису 1931 р. передбачали фіксацію такого критерію як застосування найманої робочої сили, а у рубриці “промисловість та ремесло” зафіксовано градацію підприємств за величиною на вісім категорій. Ці критерії

є доволі загальними, не враховують всіх особливостей тогочасних суспільних відносин, проте дозволяють нам отримати загальне уявлення про співвідношення у категорії “власники засобів виробництва поза сільським господарством” у м. Львові між буржуазією та дрібноміщанством. Відмінності між обома категоріями були доволі суттєвими, хоча представники обох соціальних груп були власниками засобів виробництва. До буржуазії належали власники підприємств, фабрик, банків та інших прибуткових закладів та засобів у промисловості, торгівлі та інших сферах, які використовували найману робочу силу та присвоювали додаткову вартість⁷. До дрібноміщан належали дрібні товаровиробники, які вели своє господарство за допомогою власних засобів виробництва, а джерелом їхнього доходу була, головним чином, власна праця⁸. Виходячи з матеріалів перепису 1931 р. до дрібноміщанства відносимо всіх власників засобів виробництва поза сільським господарством, які не використовували найману робочу силу, а також самостійних з рубрики “промисловість і ремесло”, які були зайняті у “промислових закладах VIII та невідомої категорії”. Такі підприємства відносилися до “дрібнопромисловості та ремесла”⁹, насправді – найменші виробничі майстерні, що перебували у власності працюючих у них. До буржуазії зараховуємо власників підприємств 1-7 категорій у промисловості та самостійних, котрі використовували найману працю в інших галузях. Відсутність фіксації у матеріалах перепису 1931 р.

рангування підприємницьких закладів у торгівлі та комунікації на окремі категорії не дозволило провести детальніше розмежування дрібноміщанства і буржуазії у цих галузях. Тому чисельність буржуазії є дещо завищеною за рахунок дрібноміщан, які у незначній кількості послуговувалися найманою працею.*

За нашими підрахунками у першій половині 1930-х рр. у м. Львові до буржуазії належало 3 556 осіб, або 2,27% від загальної кількості населення міста. Разом із сім'ями львівська буржуазія нараховувала 9 007 осіб, або 2,88% від загальної кількості населення міста¹⁰. Таблиця 3 дає більш детальну картину зайнятості буржуазії м. Львова за даними перепису 1931 року.

Таблиця 3. Структура зайнятості буржуазії м. Львова за даними перепису 1931 року.

Галузь	Кількість осіб	Відсоток до загальної кількості населення	Кількість осіб (з сім'ями)	Відсоток до загальної кількості населення
Торгівля	6178	68,6	2512	70,6

3. Комунікація	341	3,8	116	3,3
4. Інші галузі	844	9,4	321	9,0
5. Разом	9007	100	3556	100

Примітка. Підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludnośćж. Stosunki zawodowe. Miasto Lwow. – Warszawa, 1937. – Z.58. – S. 96-97.

Більше двох третіх львівської буржуазії було зосереджено у торгівлі, причому у тому сегменті, який займався продажем різного роду товарів. До цієї галузі також було включено власників банків та інших установ, які мали відношення до грошового обігу. Така перевага торгового та банківського капіталу свідчить про слабкий розвиток львівської промисловості, промислові власники не становили навіть п'ятої частини міської буржуазії. До власників підприємств I – III категорії (великі підприємства) за даними перепису 1931 р. належали 11 осіб (22 особи з сім'ями), тобто лише 1,8% буржуазії міста, решта – 596 осіб (1622 особи з сім'ями) володіли середніми та невеликими підприємствами. На жаль, дані перепису не дають можливості детально простежити галузі, в яких володіли підприємствами представники львівської буржуазії, але принаймні про чотирьох власників підприємств I – III категорії ми можемо сказати, що вони були власниками великих млинів. Незначна кількість великих виробничих потужностей, які були зосереджені у місті, перебувала здебільшого у руках держави. Слабкість економічна та політична буржуазії була властива не лише для Львова, але й для всієї міжвоєнної Польської держави. Це, на думку польського дослідника З. Ландау, змушувало державні сфери брати на себе покладення багатьох питань господарського життя і значно підвищило шанси військових на успішне проведення у 1926 р. державного перевороту і дало їм можливість нав'язати свою владу усьому суспільству ¹¹.

Таблиця 4. Структура зайнятості дрібноміщан м. Львова за даними перепису 1931 рр.

2. Торгівля	25877	45,3	1 1050	45,4
3. Комунікація	2794	4,9	958	3,9
4. Інші галузі	1150	2,0	663	2,7
5. Разом	57120	100	24349	100

Примітка. Підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność ж. Stosunki zawodowe. Miasto Lwyw. – Warszawa, 1937. – Z.58. – S. 96-97.

Набагато чисельнішою серед мешканців Львова була група дрібних приватних власників – дрібноміщан, які на початку 1930-х рр. нараховували 24 349 осіб, або 15,6% всього самодіяльного населення міста. Разом із сім'ями дрібноміщанство складало 57 120 осіб, або 18,3% львівських мешканців. Їхню структуру зайнятості відображено у таблиці 4.

Аналіз даних таблиці 4 показує, що дрібноміщанство зосереджувалося переважно у двох галузях – промисловість та торгівля, його зайнятість в інших галузях була незначною. Львівське промислове дрібноміщанство концентрувалося у таких галузях промислового та ремісничого виробництва як металообробка та машинне виробництво (ковалі, слюсарі, годинникарі та ювеліри); виробництво одягу та взуття (кравці, шевці...); будівництво та харчова промисловість (власники невеликих пекарень, різники...). Серед дрібноміщан зайнятих у сфері торгівлі переважали власники невеликих магазинів, хоча певний відсоток становили мандрівні торговці. Майнове становище львівського дрібноміщанства не було однаковим, оскільки в цю соціальну групу за тогочасними статистичними матеріалами включалися як доволі заможні та впливові власники майстерень, невеличких підприємств, магазинів так і представники так званих “перехідних категорій”, тобто особи, матеріальне становище яких дуже мало відрізнялося від становища низькооплачуваних найманих працівників, зокрема мова йде про носильника, прачку чи навіть кравця, який змушений працювати на умовах клієнта.

Чисельнішою і впливовішою за дрібноміщанство серед мешканців Львова була інтелігенція. Тогочасні польські статистики використовували на позначення людей інтелектуальної діяльності визначення “розумові працівники”. Докладний аналіз цієї статистичної категорії стосовно міжвоєнного періоду зробив польський дослідник Я. Жарновський¹², ми лише зауважимо, що статистичний термін розумові працівники не зовсім відповідає сучасному розумінню інтелігенція, тому його використовуватимемо з певними застереженнями.

За нашими підрахунками у Львові на початку 1930-х рр. 31 770 осіб (20,3% всіх самодіяльних львів'ян) були зайняті розумовою працею, разом із сім'ями вони склали 60 282 особи (19,3% всього населення міста). Структура зайнятості львівської інтелігенції подана у таблиці 5.

Як видно з таблиці 5 близько половини львівських розумових працівників зосереджувалося у невиробничій сфері, а саме у адміністративних установах, закладах освіти та охорони здоров'я, а також належали до представників вільних професій. Доволі високий відсоток львівської інтелігенції був зосереджений у сфері комунікації, яка повністю перебувала в державній або комунальній власності. Натомість у промисловості відсоток зайнятих розумових працівників коливався в межах 12%, що свідчить про слабкий розвиток наукомісткого виробництва у місті. Цікаво, що майже кожен п'ятий львівський розумовий працівник зафіксований у рубриці торгівля. Але тут варто зауважити, що ця рубрика містила інформацію не лише про заклади торгівлі, але сюди включалися дані про зайнятість у банківських установах та страхувальних компаніях. Загалом відсоток інтелігенції серед всього населення у м. Львові був значно вищий, ніж середньо в краї, що свідчить про провідну роль міста в соціально – економічній, політичній та культурній еволюції західноукраїнського регіону.

Таблиця 5. Структура зайнятості розумових працівників м. Львова за даними перепису 1931 рр.

Сільське н
Промисло
Торгівля
Комуніка
Адміністр громадськ
Освіта, ку
Охорона з

Інтелігенція вільних професій	6327	10,5	3412	10,7
Галузь зайнятості не вказано	4912	8,1	2788	8,8
Разом	60282	100	31770	100

Примітка. Підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność ж. Stosunki zawodowe. Miasto Lwow. – Warszawa, 1937. – Z.58. – S. 96-97.

Найчисельнішою групою населення м. Львова було робітництво. За нашими підрахунками у першій половині 1930-х рр. в місті мешкало 77 834 робітники (49,7% всього самодіяльного населення міста), що разом із сім'ями нараховували 139 395 осіб (44,6% всього населення міста). Структура зайнятості львівського робітництва відображена в таблиці 6.

У середовищі львівського робітництва самодіяльні становили 55,8% від всіх осіб цієї верстви, що свідчило про скрутне матеріальне становище більшості робітничих сімей, котре змушувало працювати всіх працездатних членів їхніх родин.

Галузь	Самодіяльні з загальною кількістю	домашня прислуга, в яких вона становила %	Самодіяльні з загальною кількістю	домашня прислуга, в яких вони становили %
Сільське господарство	894	0,6	608	0,8
Промисловість	57149	41,0	29439	37,8

Аналіз даних таблиці показує, що львівське робітництво домінувало у двох галузях: промисловості та домашній прислугі, в яких воно складало 65% всіх фізичних працівників міста. Причому серед промислових робітників переважали чоловіки, які становили понад 76% всіх фізичних працівників галузі, а домашня прислуга складалася здебільшого з жінок, чоловіки там становили лише 2,6% всіх працівників. З інших галузей, з доволі високою питомою вагою зайнятого робітництва, виділяються торгівля та комунікація (транспорт і зв'язок), де працюючі фізичні працівники становили понад 1/5 всього робітництва Львова.

Таблиця 6. Чисельність та структура зайнятості робітників м. Львова за даними перепису 1931 р.

Торгівля	20662	14,8	11486	14,8
Комунікація	21053	15,1	6625	8,5
Державна адміністрація і громадські установи	6418	4,6	2533	3,2
Освіта, культура	2718	1,9	1235	1,6
Охорона здоров'я	5310	3,8	3405	4,4
Домашня служба	21521	15,4	21015	27,0
Інші галузі	3670	2,6	1468	1,9
Разом	139395	100	77834	100

Примітка. Підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwow. – Warszawa, 1937. – Z.58. – S. 96-97.

З самодіяльних промислових робітників 72% працювали на невеликих підприємствах та в ремісничих майстернях, 21,4% - на середніх підприємствах, і лише 6,6% були зайняті на великих заводах та фабриках. Такий розподіл робітників був результатом панування у міжвоєнний період в місті та регіоні загалом дрібнотоварного виробництва.

Окрему невелику групу населення міста становили землевласники. За нашими підрахунками їх нараховувалося 1105 осіб (0,7% самодіяльного населення Львова), разом із сім'ями та членами родини, що допомагали вони становили 2892 особи (0,9% всього населення міста). На жаль, переписні дані для міста Львова, на відміну від таких ж даних для воєводств, не містили диференціації землевласників відповідно до величини їхніх володінь, що утруднює аналіз цієї соціальної групи щодо її майнового стану. Тому ми не можемо чітко розподілити, хто з цих власників належав до великих землевласників, а хто – до дрібних. Матеріали перепису дають нам можливість твердити, що 872 особи (80%) були власниками рільничих угідь, а 160 – городів, лісових та рибних угідь. Ще 73 особи, займаючись домашнім господарством, передали свою орну землю у володіння іншим господарям за умови сплати їм пожиттєвої ренти. Це так звані “довічники”¹³. З господарів, які провадили своє господарство 425 осіб (41,2%) використовували найману робочу силу, а 607 осіб обходилися власною

працею та працею членів своєї родини. Виходячи з того, що майже 60% львівських землевласників не використовували найманої робочої сили, можемо припустити, що вони належали до дрібних товаровиробників.

Отже у першій половині 1930-х рр. самодіяльне львівське міщанство нараховувало 156 438 осіб, з них буржуазія становила 3556 осіб (2,27%), дрібноміщанство – 24 349 осіб (15,6%), інтелігенція – 31 770 осіб (20,3%), робітництво – 77 834 (49,7%), землевласники – 1105 осіб (0,7%), особи з невизначеним соціальним становищем – 17 824 особи (11,4%).

Самодіяльне населення м. Львова з сім'ями у вказаний період нараховувало 312 231 особу, з них буржуазія становила 9 007 осіб (2,88%), дрібноміщанство – 57 120 осіб (18,3%), інтелігенція – 60 282 особи (19,3%), робітництво – 139 395 осіб (44,6%), власники орних земель та сільськогосподарських угідь – 2 892 особи (0,9%), особи з невідомим суспільним становищем – 43 535 осіб (13,9%).

Для соціальної структури мешканців м. Львова у першій половині 1930-х рр. була характерна висока питома вага дрібних товаровиробників, інтелігенції та робітництва зайнятого здебільшого на дрібних та середніх підприємствах, натомість великий капітал відігравав незначну економічну та політичну роль як в місті так і регіоні загалом.

THE SOCIAL STRUCTURE OF LVIV POPULATION ACCORDING TO THE CENSUS DATA OF 1931

Oleh DUDIĄK

Ivan Franko National University of Lviv, Department of Ancient History
of Ukraine and Archivistics

The author of the article analyses the social structure of the population of Lviv, basing his research on the census data of 1931. The article covers the correlation between the main social group of the Lviv's community.

Key words: Lviv, the social structure, the structure of busy, the census 1931.

¹ Нариси історії Львова / Б. К. Дудикевич, М. К. Івасюта, Г. І. Ковальчак, І. П. Крип'якевич (відп. ред.) [та ін.]. – Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 225–249.

² Pazyra S. Ludność Lwowa w pierwszej ćwierci XX wieku / S. Pazyra // Studia z historii społecznej i gospodarczej powiatu prof. dr. F. Bujałowski. T. XXXVIII. – Lwów, 1931. – S. 415–446; Bonusiak A. Lwów w latach 1918 – 1939: Ludność – Przestrzeń – Samorząd / A. Bonusiak. – Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 2000. – 302 s. ; Зайцев О., Макаруч С. Населення міста / О.Зайцев, С. Макаруч // Історія Львова : в 3 т. / Редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів : Центр Європи, 2007. – Т. 3. – С. 43–45.

³ Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Polska (dane skrycone). – Warszawa, 1937. – Z. 62. – S.XV.

⁴ Дудяк О. А. Динаміка соціальної структури і зайнятості польського населення Західної України у міжвоєнний період (20-ті–30-ті рр. XX ст.) : дис...канд. іст. наук : 07.00.02 / Дудяк Олег Анатолійович. – Львів, 2003. – С. 108.

⁵ Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Polska (dane skrycone). – Warszawa, 1937. – Z. 62. – S. 18.

⁶ Ćarnowski J. Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918–1939 / J. Ćarnowski. – Warszawa : PWN, 1964. – S.125.

⁷ Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Ред. – координатор Г. В. Осипов. – Москва : ИНФРА М – НОРМА, 1998. – С. 36.

⁸ Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. – С.153.

⁹ Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Polska (dane skrycone). – Warszawa, 1937. – Z. 62. – S.15 .

* Аналіз різних методів підрахунку чисельності польської буржуазії у міжвоєнний період зробив З.Ландау у статті Oligarchia finansowa Drugiej Rzeczypospolitej / Z. Landau // Przegląd Historyczny. – 1971. – Т. LXII. – Z. 1. – S. 75–92.

¹⁰ Тут і далі підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwow. – Warszawa, 1937. – Z. 58. – S. 96–97.

¹¹ Landau Z. Oligarchia finansowa Drugiej Rzeczypospolitej / Z. Landau // Przegląd Historyczny. – 1971. – Т. LXII. – Z. 1. – S. 86–87.

¹² Ćarnowski J. Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918–1939 / J. Ćarnowski. – Warszawa : PWN, 1964. – 363 s.